

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІСТИЧНОЇ ТРАНСПОЗИЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЮ ПОЗНАЧКОЮ *СПЕЦ.*

У статті на матеріалі загальномовних словників української мови ХХ – початку ХХІ століття проаналізовано процес стилістичної транспозиції термінологічних одиниць, маркованих лексикографічною позначкою *спец.* Осмислено проблему неадекватної фіксації у кодифікаційних працях реального семантико-стилістичного потенціалу термінолексем із позначкою *спец.*

Ключові слова: стилістична транспозиція, термін, мікрозначення, переносне значення, пряме значення

Мова – це складна ієрархічна система, функціонування якої зумовлене перманентною зміною елементів кожного її рівня. Розвиток лексико-семантичної системи літературної мови відбувається не лише шляхом входження нових лексем, але й шляхом трансформації семантико-стилістичних характеристик уже наявних у мові лексичних одиниць. Серед динамічних процесів якісно вирізняється процес стилістичної транспозиції термінів.

Попри те, що явище стилістичної транспозиції термінологічної лексики було предметом наукових пошуків мовознавців (О. Муромцева, Т. Панько, Н. Непійвода, Г. Мацюк, Л. Струганець), комплексне опрацювання зміни стилістичного статусу терміноодиниць, зокрема на основі лексикографічних праць української літературної мови, засвідчує **актуальність** окресленої проблеми у теоретичному і практичному аспектах. Значення такого дослідження увиразнюється з огляду на важливість його результатів для кодифікаційної практики: укладання загальномовних словників різних типів.

Вивчення особливостей процесу стилістичної транспозиції термінологічної лексики за лексикографічними джерелами української мови передбачає аналіз спеціальних одиниць різних терміносистем. Ревізія реєстрів тлумачних та перекладних словників дала змогу виокремити особливу, специфічну групу лексики, що маркована позначкою *спец.* Лексеми названої групи, безумовно, мають термінологічний статус, а зарахування до класу спеціальних одиниць зумовлене їхнім паралельним використанням у різних сферах спеціальних знань. У передмові до I тому Словника української мови за ред. І. Білодіда вказано, що при слові ставиться ремарка *спец.*, якщо воно “вживається в близькому значенні в кількох галузях...” [СУМ, I, IX]. Відтак, **мета** розвідки – висвітлення особливостей процесу стилістичної транспозиції термінів із позначкою *спец.* У кодифікаційній практиці сучасної української мови. **Завдання:** 1) представити лексеми, зафіксовані у словниках із ремаркою *спец.*, що зазнали стилістичної транспозиції; 2) описати зміни в семантичній структурі стилістично транспонованих термінів із позначкою *спец.*; 3) з’ясувати адекватність фіксації у словниках української мови терміноодиниць із позначкою *спец.*

Для вивчення динаміки змін стилістичного статусу термінів із позначкою *спец.* Проведено порівняльний аналіз таких кодифікаційних джерел: РУС-48, РУС-79, СУМ, ВТС-2004. Зняття термінологічної позначки у лексикографічній праці вважаємо констатацією факту переходу терміна до загальномовного вжитку.

Незважаючи на специфіку реєстрації у кодифікаційних приписах української мови термінологічних одиниць, маркованих позначкою *спец.*, стверджуємо, що ці слова активно задіяні в процесі стилістичної переорієнтації. Частотним явищем є транспозиція таких лексем без змін у семантичній структурі. Зокрема, переходять до загального вжитку технічні терміни на позначення приладів, апаратів, машин: *диктофон* (РУС-48*) (зірочкою (*) маніфестуємо останню фіксацію термінологічної позначки лексеми), *спідометр* (РУС-48*), *лімузин* (РУС-48*), *парабелум* (РУС-48*), *скальпель* (РУС-48*).

В окремих випадках спостерігаємо неадекватне, на нашу думку, маркування слова ремаркою *спец.*, оскільки певні лексеми, кваліфіковані цією позначкою, вживаються з таким значенням лише в одній терміносфері. Наприклад, слово *скальпель* варто супроводити позначкою *мед.*, про що свідчить семантизація, подана у СУМі: “Невеликий хірургічний ніж” [СУМ, IX, 248].

Загальнозрозумілими для мовців стали терміноодиниці на позначення певних осіб – *модельєр* (РУС-48*), *медіум* (РУС-48*). Окремі лексеми, що раніше тлумачилися словниками як

назви осіб, згодом набули модифікованої семантизації. Наприклад, слово *гарант* подано у СУМі із таким тлумаченням: “Той, хто гарантує що-небудь; поручитель” [СУМ, II, 29] (спостерігаємо стилістичну переорієнтацію слова саме із таким значенням), а ВТС-2004 представляє дещо уточнене значення: “Держава, організація чи особа, які гарантують що-небудь; поручитель” [ВТС-2004, 173]. Трансформація семантичного обсягу лексичної одиниці відбувається уже після її переходу до сфери загальноновживаної лексики.

Зазнали стилістичної транспозиції слова, у яких лише один лексико-семантичний варіант (далі ЛСВ) був технічним терміном. Зокрема, третє значення лексеми *клавіатура* “3. Пристрій, що дозволяє вводити інформацію в комп’ютер” [ВТС-2004, 431] змінило свій терміностаус.

Мігрують до загальноновживаного лексичного фонду також терміни, семантична структура яких складається з двох і більше ЛСВ. Слово *детонатор* розширює сферу функціонування ще у діапазоні РУС-48 / СУМ: “1. Вибухова речовина, яка при вибуханні викликає детонацію іншої вибухової речовини: капсуль, запал для здійснення вибуху” [СУМ, II, 258]. Аналогічно змінює стилістичний стаус лексема *дистанційний* (РУС-48*): “1. Прикм. До дистанція. 2. Який здійснюється або діє на певній віддалі, дистанції” [СУМ, II, 286]. Сьогодні у процесі суспільної комунікації друге значення цього слова мовці пов’язують із технікою, зокрема побутовою – *пульт дистанційного управління*.

Лексична одиниця *інкрустація* демонструє перехід до загального вжитку комплексу ЛСВ, один з яких називає дію, процес, а інший позначає результат дії: “1. Те саме, що інкрустування. 2. Малюнки, узорі і т. Ін., виконані способом інкрустування” [СУМ, IV, 30].

Окремі терміни змінюють сферу функціонування зі спектром ЛСВ, що відображено у словнику. Наприклад, слово *телефакс* подано у ВТСі-2004 без обмежувальної позначки біля усіх трьох значень: “1. Апарат з друкуючим пристроєм, що використовується для приймання та передавання графічної, друкованої інформації засобами телефонного зв’язку. 2. Повідомлення, передане або прийняте таким приладом. 3. Номер абонента для такого зв’язку” [ВТС-2004, 1237].

Терміни, які належать до лексико-тематичної групи лексичних одиниць, маркованих позначкою *спец.*, у процесі стилістичної переорієнтації ускладнюють семантичну структуру похідними мікрозначеннями (далі МК), прямими чи переносними ЛСВ. Спостерігаємо взаємодію стилістичних і семантичних процесів.

Переходять до загальноновживаного лексичного фонду не лише значення, але й похідні МК транспозитів комп’ютерної сфери. Наприклад, ВТС-2004 засвідчує зміну стилістичного стаусу основного ЛСВ та похідного МК лексеми *процесор* “Центральний пристрій в ЕОМ, що обробляє інформацію та управляє всім обчислювальним процесом і взаємодією пристроїв обчислювальної машини. // Пристрій для обробки даних” [ВТС-2004, 997].

Термінологічним одиницям, маркованим у словниках позначками *спец.*, властиве утворення на базі первинного стилістичного транспозита похідного переносного ЛСВ, однак семантична структура таких слів репрезентує наявність термінологічних чи прямих МК первинного ЛСВ. Зокрема, у семантичній структурі слова *спектр* відбулась стилістична транспозиція основного ЛСВ, водночас залишилося термінологічним МК на межі РУС-68 / СУМ: “1. Багатоколірна смуга, яка утворюється при проходженні світлового променя через призму або якесь інше середовище, що заломлює проміння...; // *спец.* Кольорова смуга або сукупність кольорових ліній, що утворюються при пропусканні випромінювань речовини, яка світиться, через особливі оптичні прилади і залежать від хімічного складу цієї речовини” [СУМ, IX, 496]. Марковане МК утворюється, на наш погляд, для конкретизації, уточнення семи основного ЛСВ “причина утворення” (проходження світлового променя через призму) і семи МК (пропускання випромінювань речовини через оптичні прилади). Проте в загальному вжитку ця лексема відома швидше у переносному значенні, що утворилося в діапазоні СУМ / ВТС-2004: “*перен.* Ряд однорідних, але відмінних одне від одного явищ, дій і т. Ін.” [ВТС-2004, 1167]. Наприклад, *надавати широкий спектр послуг*.

Під час зіставлення словникових реєстрів виокремлено сукупність транспозитів, які ускладнили семантичну структуру похідними значеннями. Окремі лексеми репрезентують постійну еволюцію семантики, що засвідчено словниками. Так, слово *макет* у діапазоні РУС-48 / СУМ змінює стилістичний стаус і демонструє появу термінологічного ЛСВ: “1. Зразок чого-небудь,

відтворений звичайно в зменшеному розмірі; модель. 2. *Друк*. Взірєць книжки, журналу тощо, попередньо виготовлений для наочного розміщення текстового ілюстративного матеріалу” [СУМ, IV, 602]. ВТС-2004 подає МК першого ЛСВ: “// Просторове відтворення виробу в умовному матеріалі, який дає найбільш повне уявлення про зовнішній вигляд виробу” [ВТС-2004, 505], що утворене на основі конкретизації семантики первинного значення.

Лексема *опромінювати* під впливом стилістичної транспозиції розширює семантику переносним ЛСВ: “1. Освітлювати промінням. 2. *Перен*. Оживляти, зігрівати, сповнювати яким-небудь почуттям, настроєм і т. Ін.” [СУМ, V, 780]. Переносне значення виокремилосся шляхом метафоризації, в основі якої – результат дії сонячних променів. Подальший розвиток семантичної структури цього слова позначений утворенням спеціального ЛСВ: “3. *Спец*. Піддавати дії яких-небудь променів” [СУМ, V, 780], що функціонує у сфері фізики та атомної енергетики.

Динаміка науково-технічного прогресу на сучасному етапі визначається появою нових галузей науки. Однією із найбільш впливових є сфера комп’ютерних технологій. Інтенсивні темпи розвитку інформаційних систем детермінують виникнення нових слів для позначення реалій цієї галузі та активну інтродукцію інновацій до загальноновживаного лексичного фонду. Як правило, спеціальна лексика, що називає найновіші поняття комп’ютерної науки, кодифікована у словниках, виданих в останнє десятиліття. Словник української мови в 11 томах за редакцією І. Білодіда фіксує лексичні одиниці *комп’ютер*, *комп’ютерний* [СУМ, XI, 689]. Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Бусла репрезентує у своїх реєстрах, звичайно, більшу кількість зазначеної лексики. У ньому із переорієнтованими стилістичними параметрами кодифіковано слова, що номінують технічні пристрої (*дисплей*, *принтер*, *телефакс*), види електронно-обчислювальних машин (*ноутбук*), осіб, які мають справу із комп’ютерною технікою (*хакер*), реалій комп’ютерного прогресу (*роздруківка*) та інші.

Серед сукупності проаналізованих слів домінують іншомовні, здебільшого запозичені з англійської. Однак іноді відбувається залучення у комп’ютерну терміносистему національних мовних ресурсів. Так, лексема *користувач* “Той, хто користується яким-небудь майном, землею тощо” [СУМ, IV, 290] трансформує семантичне наповнення задля називання особи, що працює на комп’ютері: “Той, хто користується чим-небудь – майном, землею, комп’ютером тощо” [ВТС-2004, 45].

Під час аналізу процесу стилістичної транспозиції терміноодиниць із позначкою *спец*. Було виявлено певну неадекватність реального стилістичного статусу таких термінів та їхньої фіксації у загальнономовних словниках української мови. Розглянемо це явище на прикладі спеціальних термінолексем комп’ютерної галузі. Так, гіпермобільність термінів комп’ютерної сфери детермінує певне відставання у фіксації їхнього стилістичного статусу навіть найновішими словниками. Зокрема, сьогодні загальнозрозумілим став семантичний обсяг лексеми *дискета* “*спец*. Малоформатний гнучкий магнітний диск, що застосовується для зберігання інформації поза ним” [ВТС-2004, 229], однак у кодифікаційних приписах слово обмежене позначкою *спец*.

Терміноодиниці інформаційної галузі, історія виникнення яких пов’язана із запозиченням ЛСВ з інших сфер, мовці використовують у щоденних ситуаціях спілкування. Наприклад, значення слова *диск* “4. *Спец*. Пристрій, що дозволяє записувати і зберігати інформацію в комп’ютері” [ВТС-2004, 223], що марковане позначкою *спец.*, швидко увійшло до загальноновживаного лексичного фонду.

Семантична структура слова *монітор* “1. Баштовий броньований військовий корабель із великокаліберною артилерією, призначений для операцій біля морських берегів і на річках. 2. Те саме, що гідромонітор” [СУМ, IV, 795] у діапазоні СУМ / ВТС-2004 ускладнилась трьома похідними ЛСВ: “1. Прилад для контролю станів об’єкта за певними параметрами, які повинні зберігатися в заданих межах. 2. Пристрій для контролю якості телевізійного зображення; відеоконтрольний пристрій... 5. *Спец*. Пристрій комп’ютера, призначений для виводу на екран текстової та графічної інформації; дисплей” [ВТС-2004, 538]. Сьогодні найбільшого поширення у лінгвосоціумі набув ЛСВ, що у кодифікаційних приписах обмежений ремаркою *спец*.

У процесі суспільної комунікації активними є неосеманти, що не кодифіковані сучасними словниками. Наприклад, слово *мережа* представлено у словниках із таким спектром значень:

“1. Риболовна сіть з великими вічками. 2. *Перен.* Те, що нагадує своїм виглядом багато схрещених, переплетених ліній. 3. Сукупність яких-небудь шляхів, ліній зв'язку, каналів і т. Ін., розташованих на певній території. 4. Сукупність однорідних закладів, підприємств і т. Ін., розташованих на певній території” [СУМ, IV, 674]. Досить поширеним у загальному вжитку стало сполучення “глобальна інформаційна мережа” (Інтернет), що означає “сукупність інформаційних каналів, шляхів”. Такий ЛСВ потребує реєстрації у словникових прескрипціях. Аналогічно виокремила нове значення лексема *пошта*. Некодифікований ЛСВ “комп'ютерна послуга обміну інформацією”, звичай, вживається з прикметником “електронна”.

Розгалужена семантична структура слова *читати*, що складається із 6 ЛСВ та кількох МК, поповнюється актуальним у лінгвосоціумі ЛСВ “розпізнавати інформацію на електронному носії за допомогою ЕОМ”. Відповідно цей ЛСВ потребує кодифікації у лексикографічних працях.

Лексема *друкувати* “1. Відтворювати тексти, цифри, малюнки і т. Ін. Друкарським способом. // Випускати в світ; видавати. 2. Уміщувати в пресі; публікувати. // Уміщувати на своїх сторінках (про газети, журнали і т. Ін). 3. Відображати текст друкарською машинкою” [ВТС-2004, 250] поповнює свою значеннєву структуру ЛСВ “відтворювати тексти та графічні зображення за допомогою комп'ютера”, що теж є некодифікованим. Відповідно семантичний обсяг лексеми *копіювати* “1. Робити копію з чого-небудь. 2. *Перен.* Наслідувати кого-, що-небудь, точно відтворювати його рухи, мову тощо; удавати. 3. Відтворювати що-небудь механічним способом за допомогою гектографа, копіювального преса” [ВТС-2004, 453] ускладнився незафіксованим у словниках неосемантом “відтворювати певний обсяг інформації в комп'ютері”.

Отже, опрацьований матеріал за кількісно-якісними показниками дає підстави стверджувати про активну стилістичну транспозицію лексики, маркованої позначкою *спец.*, а також підтверджує припущення про певну неадекватність стану фіксації у загальномовних словниках української мови стилістично транспонованих терміноодиниць їхньому реальному функціонуванню у лінгвосоціумі. З огляду на вказане тема залишається актуальною та потребує подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мацюк Г. П. Роль терминологии в обогащении значений общепотребительной лексики украинского языка : дис... канд. Филол. наук : 10.02.02 / Мацюк Г. П. – Львов, 1986. – 192 с.
2. Муромцева О. Г. Развитие лексики украинской литературной мовы в другой половине XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – Харьков : Вид-во при ХДУ “Вища школа”, 1985. – 152 с.
3. Непийвода Н. Детермінологізація як результат взаємодії загальнолітературної та термінологічної лексики : дис... канд. Филол. Наук : 10.02.02 / Н. Непийвода. – К., 1983. – 167 с.
4. Панько Т. Українське термінознавство : підручник для студ. Гуманітарних спец. Вищ. Закладів / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Львів : Вид-во “Світ”, 1994. – 241 с.
5. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови XX століття / Любов Василівна Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. **РУС-48** – Російсько-український словник / [гол. Ред. М. Калинович]. – К. : Видавництво АН УРСР, 1955 видання Словника 1948 року, випр. I доп. – 804.
2. **РУС-79** – Російсько-український словник / [уклад. : Д. Ганич, І. Олійник]. – К. : Радянська школа, 1979. – 1012.
3. **СУМ** – Словник української мови / [І. К. Білодід (гол. Ред.) та ін.]. – Т. 1 – 11. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
4. **ВТС-2004** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. Ред. В. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440.

The article deals with the analysis of the process terms with lexicographical mark “*спец.*” Stylistic transposition on the material of Ukrainian explanatory dictionaries of XX – beginning of the XXI centuries. The author comprehends the problem of inadequate prethentation of real semantic and stylistic potential of technical terms with lexicographical mark “*спец.*” In codification works.

Key words: stylistic transposition, term, stylistic transposit, micromeaning, figurative meaning, direct meaning, semantic structure.